

Inpasset

Göran Hermerén och Tore Nilstun: Hydén och kausalanalysen

Håkan Hydén har i en artikel i *Tidskrift för Rättssociologi* (1983/84, nr 4) använt stort utrymme för att göra reklam för (en modell i) sin kommande bok om arbetslivets reglering. Som utgångspunkt - eller förevändning - har Hydén en kritik av några idéer om kausalanalys, presenterade i MURA-rapport nr 4.¹ Det är emellertid inte svårt att visa att denna kritik är missriktad. Kritiken skall diskuteras i den första delen av detta svar, och Hydéns egen modell i den andra delen av svaret.

Hydéns kritik

Hydéns kritik bygger nämligen på att han tillskriver oss åsikter som vi inte uttalat. Följande citat illustrerar detta:

Det är framför allt två invändningar som jag menar kan riktas mot kausalanalysen i den form den förordas /av Hermerén och Nilstun/. För det första anser jag inte att man kan tala om förklaringar i sammanhanget, och för det andra är kausalanalysen ofullständig. Den utestänger centrala element i samhälls- och beteendevetenskaperna. (s. 296)

Men vår tes är endast att kausalanalys är ofrånkomlig i utvärderingssammanhang, och följaktligen inom samhällsvetenskaperna i den mån man där bedriver utvärderingsforskning. Vi har däremot *inte* - som den som kan läsa innantill lätt kan

kontrollera - hävdar att kausalanalys är *den enda* typ av analys som bör bedrivas inom utvärderingsforskningen. Vi har därför inte heller påstått att kausalanalyser är den enda typ av verksamhet samhällsvetare bör ägna sig åt.

Vad gäller förhållandet mellan kausala förklaringar och kausalanalyser hävdar vi att kausal analys är en nödvändig förutsättning för kausala förklaringar, men de förra får självfallet inte identifieras med de senare. Inte heller är alla förklaringar kausala! Något sådant har vi heller inte påstått. (Detta utvecklas utförligare i en just utkommen bok om utvärderingsforskning och rättsliga reformer.²)

I motsats till vad Hydén antyder förklarar vi vad vi menar med kausalanalys - det är, föga överraskande, försöken (och resultaten av sådana försök) att visa att det råder en kausal relation mellan två storheter (processer, händelser, handlingar, . . .) X och Y, bestående däri att X orsakar - eller bidrar till att orsaka - Y, eller att Y orsakar - eller bidrar till att orsaka - X. Både att påvisa orsaker och att påvisa effekter är alltså exempel på kausalanalys. (Hydéns försök att spela ut effektanalys mot orsaksanalys är alltså misslyckat i detta sammanhang.) Vi har däremot inte förutsatt att kausalsambanden i alla sådana kausala satser ser likadana ut. En huvudpöäng i skriften är ju just att vi vill värja oss mot detta vanliga misstag.

Att kritisera andra genom att pådyvla dem åsikter de inte uttrycker är ju ett välkänt men lätt genomskådat debattknep. Men Hydén tar också upp sådant som vi verkligen skrivit och framför invändningar mot det. Han tycks t ex gå med på att Göran Hermerén lyckats avvisa en rad vanliga invändningar som tidigare riktats mot tesen att kausalanalys inte skulle vara möjlig eller önskvärd i samhällsvetenskaperna. Men han menar att det finns andra invändningar mot denna tes.

Det komplicerade med sociala system är inte i första hand att det föreligger interaktion inom och mellan olika analysnivåer, utan att det helt enkelt rör sig om olika dimensioner som hakar i och påverkar varandra och vars samlade verkan måste undersökas. (s. 297)

Men de citerade uttrycken "hakar i och påverkar varandra", och "samlade verkan" bör väl rimligen tolkas så att de anger kausala samband. "Motargumentet" visar sig i så fall vara en plädering för kausal analys! Hur skall man kunna avgöra om dimensionerna påverkar varandra och vilken deras samlade verkan är utan att bedriva någon form av kausalanalys?

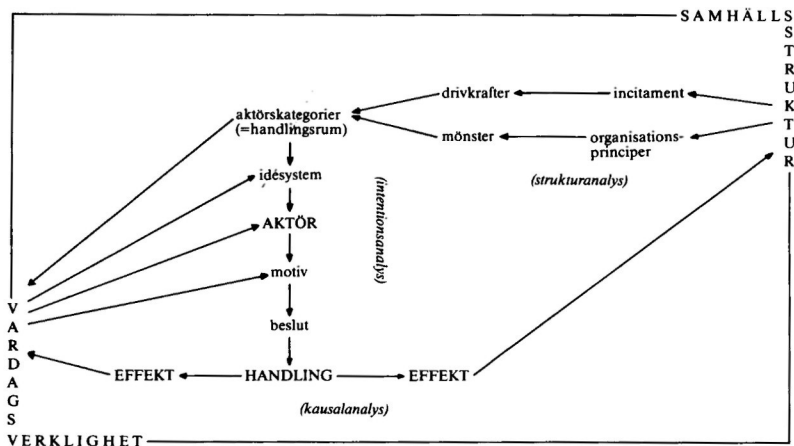
Hydén försöker sig också på logiska balanskonster i den högre skolan. Å ena sidan antyder han på sidan 299 att den process som ligger bakom motivbildningen inte kan analyseras i kausala termer. Längre ner på samma sida skriver han emellertid att det finns "allehanda informella och institutionella mönster som påverkar (obs)" individernas motivbildning, att motivbildningen är "beroende (obs) av en rad omständigheter i individernas närmiljö". Han talar i detta sammanhang också om vilka "faktorer som sålunda påverkar (obs) aktörerna" - och hur skall man kunna fastställa detta utan att ställa frågor om orsak och verkan? Det är svårt att undgå intrycket att Hydén å ena sidan menar att kausalanalys *inte* är relevant när man skall studera motivbildning hos individer, å andra sidan menar att kausalanalys *är* relevant när man skall studera motivbildningen hos individer.

I stället för att fortsätta med en detaljgranskning av resonemangen i Hydéns artikel räcker det med att konstatera att vi inte har sagt eller skrivit att kausalanalys är det enda som är möjligt och önskvärt inom samhällsvetenskaperna, och följaktligen inte förespråkade någon totalisering av denna analystyp. Det är därför svårt att se på vilka punkter det skulle finnas någon reell oenighet mellan Hydén och oss. Hans egen modell kan det emellertid ändå vara intressant att kommentera, och vi övergår därför nu till den.

Hydéns modell

Denna modell anger "de samband som föreligger mellan olika dimensioner av sociala system" (s. 297). Utgångspunkten är föreställningen att det i den samhällsvetenskapliga forskningen tillkommer en komponent "som kan överhoppas i naturvetenskapliga sammanhang, nämligen de motiv för att företa en handling som de handlande har" (s. 297). Vidare betonar han betydelsen av att skilja mellan studiet av handlingars effekter och de motiv som ligger bakom (s. 297). Så långt finns knappast skäl att komma med några invändningar (utom möjligen för ett fåtal extrema behaviorister).

Men Hydén framför också en rad teser om vilka fenomen som (bör?) studeras inom samhällsvetenskaperna, vilka samband som råder mellan dessa, och vilka analystyper som är användbara för att studera de olika sambanden. På sidan 298 ger Hydén en visuell sammanfattning av sina idéer (jfr figur 1).

Figur 1. Hydéns modell av "de samband som föreligger mellan olika dimensioner av sociala system"

Det finns en mängd oklarheter i denna modell. Framför allt gäller detta de olika kategorierna av variabler som förekommer i figuren. Anger t ex termen "EFFEKT" en egen kategori mellan de två kategorierna 'HANDLING' och 'VARDAGSVERKLIGHET', respektive mellan 'HANDLING' och 'SAMHÄLLSSTRUKTUR', eller är det snarare så att termen "EFFEKT" karakteriserar själva relationen mellan dessa två par av kategorier? Avses med de två termerna "AKTÖR" och "aktörskategorier" två distinkta kategorier? Är det möjligen samma aktörer som (i någon mening) uppträder i olika roller, etc? På vilket sätt kan kategorin 'idésystem' vara ett riktat mellanled mellan kategorin 'aktörskategorier' och 'AKTÖR'? Äsyftas här möjligen begreppsliga storheter, vilka utgör forskarens analysinstrument, snarare än en bild av verkligheten?

Vidare förblir förhållandet mellan kausalanlys, intentionsanalys och strukturanlys oklart. Är det t ex så att resultatet av intentionsanalyser och strukturanalyser inte alls innehåller eller implicerar några kausala antaganden? Om så är fallet, hur skall pilarna förstås? Anger dessa *olika* typer av relationer när det är frågan om kausalanlys, intentionsanalys, respektive strukturanlys? De termer Hydén använder för att vägleda läsaren antyder dock föreställningar om kausala samband. Så sägs t ex att aktörens handlande "bestäms av" en motivbildningsprocess, att vardagsverkligheten "påverkar" aktörerna (s. 299), att vardagsverkligheten "påverkar" motivbildningsprocessen hos de

som handlar, och att samhällsstrukturen har en "inverkan" på det mänskliga beteendet (s. 300). Om Hydén här inte avser kausala samband, så är åtminstone hans val av terminologi grovt vilseledande.

I texten förekommer emellertid också andra uttryckssätt. Det sägs t ex att organisationsprinciper och mönster "emanerar ur" samhällsstrukturen (s. 300), att samhällsstrukturen "genererar incitament som fungerar som drivkrafter" för individernas och kollektivens handlande, att två processer (drivkrafter och mönster) "härrör ur" samhällsstrukturen och "mynnar ut" i olika handlingsrum eller aktörskategorier (s. 301), och att "aktörskategori" är ett samlingsbegrepp för de aktörer som "genom sin strukturella position är utsatta för ett gemensamt tryck" från omgivningen (s. 302).

Men om Hydén endast med några av modellens pilar avser kausala relationer, borde dels övriga relationer markerats med andra symboler, dels läsaren hjälpas att begripa vilka andra typer av relationer som åsyftas. Bildlika uttryckssätt, av den typ som exemplifierats ovan, är knappast ägnade att underlätta förståelsen av modellen. Än svårare blir det att tillämpa modellen i samband med empiriska analyser - för det är väl till sådana modellen skall användas?

Noter

1. Nilstun, T. och Hermerén, G. *Utvärderingsforskning. Kausalanalys*, Lund: Filosofiska institutionen (MURA-rapport nr 4) 1984
2. Nilstun, T. och Hermerén, G. *Utvärderingsforskning och Rättsliga Reformen. Analys av orsaker och effekter*, Lund: Studentlitteratur 1984

Håkan Hydén: Kausalsamband men inte kausalanalys

Genom min artikel "Kausalanalys - den endimensionella förklaringsmodellen" i förra numret av tidskriften inleddes ett samtal om kausalanalysens lämplighet som vetenskaplig metod inom samhällsvetenskaperna. Jag hävdade i artikeln att kausalanalys kunde verka begränsande på forskningen i det att de kontroversiella samhällsfrågorna tenderar att bli utestängda. Jag skrev också att det inte är svårt att hitta brott mot de vetenskapliga lagar och principer som Hermerén-Nilstun ställer

upp. På detta sätt får forskningsprocessen en destruktiv karaktär.

När nu Hermerén-Nilstun har fortsatt samtalet om kausalanalys menar jag att de belyser de problem jag tagit upp. De har på ett föredömligt sätt pekat på alla de brister som min artikel kan tänkas innehålla i logiskt/begreppsligt hänseende. Och de har gjort detta utan minsta konstruktiva tillägg till debatten. Vad är poängen med kausalanalys och hur skulle den t ex komma in i den av mig angivna modellen?

Dessa och andra frågor får vi inte svar på. Istället är det Hermeréns-Nilstuns tur att tillvita "motståndaren" i debatten uppfattningar som denne inte har. Det verkar som om Hermerén-Nilstun utgår från att jag motsätter mig att det finns kausala relationer involverade i den modell jag skisserat. Det gör jag inte alls. Jag accepterar att det finns kausala relationer mellan "olika processer, händelser och handlingar". Det jag vänder mig mot är Hermeréns-Nilstuns plädering för kausalanalys.

Hermerén-Nilstun tycks vilja göra kausalanalysen till något självständigt, till en slags metametod som innehåller egna krav på vetenskaplig verksamhet. Genom att göra det lägger de en hämsko över samhällsvetenskapen. Kausalanalysen betonar fel saker och gör att fel frågor ställs till det empiriska materialet. Enligt mitt förmenande är kausalanalysen oförmögen att förstå, om uttrycket tillåtes. Den identifierar samband mellan X och Y men förstår inte hur och varför dessa är relaterade till varandra. Kausalanalysen kan endast bygga på linjära samband och är därför endimensionell. Vill man lägga in något annat i kausalanalysen förslår inte enbart logiska analyser och begreppslig stringens. Då måste man bl a gå över i det jag kallar för intentionsanalys och strukturanalys.

I samhällsvetenskapliga sammanhang har logiskt begreppsliga analyser inget självständigt värde. Vad är t ex orsak och verkan i följande godtyckligt valda fall?

Ta först problemet med forskningens frihet! Är forskningen fri eller inte? Jag hävdade i min första artikel i *Tidskrift för Rättsociologi* (vol 1 1983/84 nr 3) att forskningen olyckligtvis styrdes av bl a anslagsgivande sektorsorgan med representanter för berörda intressen. Hur undersöker man detta problem med kausalanalys?

I ett perspektiv - den anslagsgivande myndighetens - sker måhända ingen styrning av forskningen. Det görs inga påtryck-

ningar på forskaren eller ställs några särskilda krav på forskningen. I ett annat perspektiv – forskarens – kan forskningen upplevas som styrd. Forskaren anpassar sin forskning till givarens outtalade önskemål och tvingas lägga sig på "strategiska forskningsprojekt". Det kan dessutom vara så att varken anslagsgivande myndighet eller enskild forskare upplever forskningen som styrd samtidigt som det ändå kan spåras ett samband mellan forskningens inriktning och samhällsnyttans krav uttolkade genom anslagsgivande sektorsorgan.

Jag säger inte att det förhåller sig på det ena eller andra sättet. Jag vill bara peka på problemen i sammanhanget. Det är möjligt att man kan bedriva kausalanalys inom ramen för vart och ett av de angivna perspektiven. Men problemet är att ta ställning till vilket perspektiv som skall väljas. Det är den typ av problem som samhällsvetenskapen alltid mer eller mindre explicit brottas med. Här hjälper inte kausalanalys. Däremot kan den helhetsmodell som jag skisserat vara vägledande för ett ställningstagande. Risken med kausalanalytiska ambitioner är att man inte upptäcker det sammansatta i den situation eller händelse som studeras. Om man då ändå företar analysen blir den snedvriden samtidigt som den får karaktären av vetenskaplig sanning till skillnad från andra "mer lösliga" analyser. Detta genom den hårdfaktakaraktär som kausalanalysen företer.

Beakta vidare följande situation! Vad är orsak och verkan i detta rättsliga sammanhang? Domstolen utfärdar en dom och motiverar den på visst sätt. Domskålen följer ett rättsligt accepterat mönster, varför domslutet framstår som sprunget ur det rättsliga resonemanget. Det framförs emellertid misstankar om att domstolen i sin dömande verksamhet gynnar vissa intressen eller grupper på bekostnad av andra. Domaren intygar att han haft för avsikt att följa lagen och att han inte heller gjort något annat. En närmare analys av rättens innehåll ger vid handen att domslutet kunnat bli det rakt motsatta i jämförelse med det som domstolen slutligen kommit fram till, utan att det för den skull stått i strid med rättsordningen. Det antecknas ytterligare att skälet till att vissa intressen eller grupper gynnas medan andra missgynnas genom domstolens dom beror på faktorer som domstolen enligt tillämpliga lagrum inte skall beakta. De utgör inte relevanta faktiska omständigheter helt enkelt. Likväl kan dessa omständigheter ha en betydelse för vilka faktiska konsekvenser domslutet får.

Hur undersöker man detta problem? Har domstolen gynnat

vissa intressen eller grupper? Är det tillräckligt att visa att domstolen följt lagen och att den dom som följer härav indirekt gynnar vissa intressen? Eller måste man också visa att domstolen var medveten om det indirekta sambandet, dvs de konsekvenser som domen hade? Hur handskas man då med det rättsliga problemet att domstolen skulle kunna - fortfarande inom ramen för gällande rätt - inta en annan och motsatt ståndpunkt? Låt säga att gynnandet då inte skulle uppkomma. Med andra ord måste man visa att domstolen varit medveten om de indirekta konsekvenserna och just därför intagit den ståndpunkt den gjort i den aktuella rättsfrågan?

Ja, dessa och en rad andra frågor aktualiseras. Och jag kan inte se att de går att besvara med kausalanalys. De handlar förvisso om kausala samband, men de lämpar sig enligt mitt förmenande inte för kausalanalys. Likväl är det denna typ av problem som samhällsvetenskapen ideligen ställs inför. Det är det som samhällsvetenskapen handlar om - tolkningen av verkligheten. Kausalanalys förutsätter att man vet hur verkligheten ser ut. Annars måste man bestämma sig för att den skall se ut på visst sätt. Ibland får man kanske räkna med att andra bestämmer åt en.

Kausala kedjor klipps genom kausalanalysen av. Genom att renodla problemställningen skär man bort och förenklar. Hermerén-Nilstun hyser t ex farhågor för att det inte skulle gå att tillämpa den av mig angivna modellen i samband med empiriska analyser. Min kommentar är att det är nödvändigt att tillämpa modellen. Det är en väsentlig del av samhällsvetenskaplig forskning som går ut på just detta, även om det sker i lite olika tappningar. Och Hermerén-Nilstun, jag kan försäkra att det går alldeles utmärkt om man bara förmår att frigöra sig från kausalanalysens bojar.